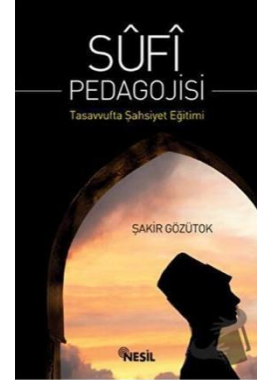

Köleliğin Zilletinden Efendiliğin İzzetine Götüren Eğitim Modeli Tasavvuf

Sûfî Pedagojisi Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi, Prof. Dr. Şakir Gözütok, Nesil
Yayınları, İstanbul 2012, ISBN 9786051311975

Seha Tomakin¹

Şakir Gözütok² söz konusu eserinde, insanın hem biyolojik hem psikolojik ve hem de ruhsal gelişiminin ele alınması gerektiğinin altını çizer. Bu çerçevede çalışmasında tasavvuf, psikoloji ve pedagoji disiplinlerini birleştirerek insanın “aslına rücu etme” sürecini ve bu süreçteki eğitim metotlarını incelemeyi hedefler. Eserde, eğitimin merkezinde insanın öğrenen ve eğitilen bir varlık olduğu vurgulanır. İlk insan Hz. Âdem ile başlayan öğrenme süreci, yaşanmışlıklar sonucu davranışlarda ortaya çıkan uzun süreli değişim olarak tanımlanır. Eğitimin anne karnında, ruhun üflenmesiyle (yaklaşık 4. ay) başladığı, bunun sağlam bir temel oluşturduğu belirtilir. Eş seçiminin de eğitimde önemli bir faktör olduğu vurgulanır. Farklı eğitim felsefelerine (örneğin, John Locke'un “boş levha” kuramına, Schopenhauer'un eleştirel bakışı) değinildikten sonra, İslam eğitim sisteminin orta yolu tavsiye ettiği ve insan fıtratına en uygun olduğu savunulur. Sufi eğitimin, kişinin “biricik” fıtratına müdahale etmeme konusunda hassas olduğu belirtilir.

¹ İstanbul Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Mezunu sehatomakin@gmail.com.

(Bu yazı, Young Academia iş birliğinde Prof. Dr. İbrahim Işıtan tarafından yürütülen “Sûfî Psikoloji Atölyesi” kapsamında üretilmiştir.)

² Yazar Şakir Gözütok 1959 yılında Van'ın Özalp ilçesinde doğmuştur. 1980 yılında Van Eğitim Enstitüsü'nden, 1988 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1992 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde “Bir Din Eğitimi Disiplini Olarak Tasavvuf” adlı teziyle yüksek lisansını tamamlamıştır. 1995'te yine aynı üniversitede “Hz. Peygamber'in Mekki ve Medeni Hadislerinde Uyguladığı Eğitim Metotları” adlı teziyle Doktor unvanı almıştır. 2008'de Doçent olmuştur. Uzun yıllar idari görevlerde bulunmuştur. Halen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde görev yapmaktadır.

Birinci Bölüm: Tasavvuf Tarihi

Yazar, Tasavvuf ilminin tarihinin Hz. Muhammed (s.a.s) dönemiyle başlaması gerektiğini savunur: “Keza tasavvuf ilminin de tarihini aynı dönemde başlatmak zorundayız. Aksi taktirde bu ilmin başka ruh iklimlerinde gelişip, sonradan İslamileştirildiği ileri sürülebilir.”³ Ancak tasavvufun köklerinin önceki peygamberlere (Hz. İbrahim, Hz. Musa vb.) dayandığını da söylemek mümkündür. İlk devir sûfiliğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhur sûfî Cüneyd-i Bağdâdî’nin tasavvufu “Hz. İbrâhim’in cömertliği, İshak’ın rızası, Eyyûb’un sabrı, Zekeriyâ’nın işareti, Yahyâ’nın garipliği, Mûsâ’nın yün giymesi, Îsâ’nın seyahati ve Hz. Muhammed’in fakrı gibi hasletler üzerine kurulduğunu”⁴ ifade etmiştir. Bu tespitten hareketle tasavvufun aslında tüm peygamberlerin yaşam şekli olduğunu vurgulamak mümkündür.

Eserde, ilk asırlarda İslam’ın “garip” başladığı ve insanın dünyaya aşırı düşkünlüğü ayet ve hadislerle vurgulanır:

“Yeryüzünde ağırlığını hissettir (ip düşmanı tam mağlup ed)inceye kadar, hiçbir peygambere, esir almak yaraşmaz.” Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Halbuki Allah, ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak galip, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵ “Dünyada garip ve yolcu gibi ol!”⁶.

Ayrıca Hz. Peygamber’in eğitim metodunun temelinde samimiyet ve iyi niyet yattığı belirtilir.

Çalışmada, kendini bilmenin yani öz farkındalık sağlamanın önemi vurgulanır. Hz. Peygamber’in kullandığı temel eğitim metodunun, örnek olma ve taklit (sosyal öğrenme kuramı)⁷ olduğunun altı çizilir. Hz. Peygamber’in yapmadığı bir şeyi emretmediği, önce kendisinin uyguladığı, sahabe neslinin bu yöntemle yetiştiği belirtilir. Öğrenilen bilginin hayata geçirilmesinin önemi vurgulanır. Hicri ikinci asırda “mutasavvıf” ve “sûfî” lakapları ortaya çıktığının ve zühd hareketinin tasavvufla iç içe geliştiğinin altı çizilir.

³ Şakir Gözütok, *Sufi Pedogojisi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012, s. 29.

⁴ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C. 40, s. 119-126. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasavvuf> (Erişim tarihi 22.06.2025).

⁵ Enfal 8/67. *Feyzü’l Furkan Tefsirli Kur’an-ı Kerim Meali* çev. Hasan Tahsin Feyizli, Server Yayınları, İstanbul 2011.

⁶ Buhârî, *Rikâk*, n. 3.

⁷ Belgin Bahar, “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Sosyal Değişim Kuramı Perspektifinden Etik Liderlik” *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16, İstanbul 2019, s. 237-242.

Ayrıca çalışmada, tasavvufun sistemleşmesinde, gelen eleştirilere cevap verme ve yaşantılarının İslam'a uygunluğunu ispat etme çabasının etkili olduğu vurgulanmıştır. Hicri üçüncü asırda tasavvuf anlayışı olgunlaşmış ve sistemleşmeye başlamıştır. Sistemleşmenin diğer İslami ilimlere göre geç olmasının sebebi, his ve sezgiye dayalı anlayışı, prensiplere dökmenin zorluğu olarak açıklanır. Tasavvufun konusunun; varlık, ruhun tasfiyesi, nefsin tezkiyesi, ahlâk, manevi makamlar ve haller olduğunun altı çizilir.⁸

İkinci Bölüm: Tasavvuf Nedir?

Bu bölümde tasavvuf ile mistisizm karşılaştırılır: *“Öncelikle tasavvuf dini kaynaklıdır; mistisizm ise ne kadar dini motifler taşısa da felsefi kaynaklıdır. Bu özellikler, tasavvuf ve mistisizmi daha ilk andan ayıran farklılıklardır.”*⁹ Her ikisi de manevi arayışa odaklanıp içsel deneyime önem verse de tasavvufun dini kaynaklı, mistisizmin ise daha çok felsefi kaynaklı olduğu belirtilir. Tasavvufun mahiyeti açıklanırken Kur'an ayetlerinin katmanlarına (satır-irfan, satır-hikmet, sadır-marifet) değinilir.¹⁰ Modelin, günümüzde kullanılan eğitim metotlarından en net şekilde ayrıldığı yerlerden biri de bu tespittir demek mümkündür. Nitekim modern eğitim sistemlerinin önemli bir kısmı, bireyin metafizik yapısına ait olan nefis ve ruhu göz ardı ederek sadece akıl merkezli tek boyutlu bir yapı üzerinden şekillenmiştir. Fakat tasavvufi eğitim modeli, insanı sadece akıldan ibaret yalın bir varlık olarak görmez; kalp, nefis ve ruhtan oluştuğunu savunur. Bu karşılaştırma neticesinde şu anda kullanılan eğitim metotlarının ilk katmanla sınırlı kaldığı, tasavvufun ise daha derin katmanlara yani hikmet ve marifete hitap ettiği savunulur.¹¹

Üçüncü Bölüm: Tasavvuf ve Eğitim

Eğitimin sadece okulda değil, yaşam boyu devam eden dinamik bir süreç olduğu belirtilir. Modern eğitim modellerinin hedeflediği 21. yüzyıl becerilerinin (eleştirel düşünme, iş birliği vb.) tasavvufi eğitimde zaten var olduğu iddia edilir.

Tasavvufi eğitimin ilk aşaması irade terbiyesidir ve dinin zahirî hükümleri olan şeriati öğrenip uygulamayı gerektirir. Bu, eğitimin temelini oluşturur: *“Tasavvuf eğitiminde “mürîd”*

⁸ Şakir Gözütok, *a.g.e.*, s. 25.

⁹ Gözütok, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁰ Gözütok, *a.g.e.*, s. 59-72.

¹¹ Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2003, s. 28-35.

adı verilen öğrenci, söz konusu eğitimden geçmeden önce “şariat” denilen dinin zahirî hükümlerini öğrenip tatbik etmek zorundadır.”¹²

Sûfî Eğitimin Özellikleri ve Unsurları

Sûfî eğitimin hedef kitlesi genellikle ergenler ve yetişkinlerdir, çünkü yerleşmiş karakterleri yeniden eğitmek hedeflenir:

“Zira belli bir yaşın üzerine çıkmış insanların, değişik şahsiyetler kazandığı, farklı eğitimlerden geçtiği, yerleşmiş tavır ve davranışlara sahip olduğu muhakkaktır. Eğer bu insanlar arzu edilen bir karaktere ve davranış kalıbına ulaşmazlarsa, bunları yeniden eğiterek istenilen ‘insan tipi’ne ulaştırmanın zorluğu bilinmektedir. İşte tasavvufî eğitim bunu başarmaya çalışmaktadır.”¹³

Eğitim ferdîdir; kişinin “biricikliğinden” hareketle mürşit (öğretmen) ve mürid (öğrenci) arasında özel bir ilişki kurulur. Eğitim toplum içinde, sosyal hayattan kopmadan verilir. Kişinin kendini tanıması için “ötekine” (ayna metaforu) ihtiyaç vardır. Eğitim tedricidir yani aşamalıdır, çünkü nefis ve ruh karmaşık yapılardır. Mürid hal ve makamlar kazanarak ilerler. Medrese (zihinsel/fıkıh) formel bir eğitim verir fakat tekke ise (duygusal/sûfî) manevî eğitim verir. İkisinin dengesi önemlidir; fıkıh olmadan tasavvuf zındıklık, tasavvuf olmadan fıkıh fâsıklık olarak görülür. Eğitimin amacı kişiyi nefsinin kölesi olmaktan çıkarıp efendisi yapmaktır. Unsurları: Mürşit (öğretmen), mürid (öğrenci), halife, tekke. Mürşit, öğretmenden farklı olarak müridin ruhu, kalbi ve nefsi ile meşgul olur. Mutlak (yaşayan) ve manevî (vefat etmiş, eserleriyle etkili olan) mürşit ayrımı yapılır. Dolaylı öğrenme (kitap vb.) mümkün olsa da yaşayan mürşit tavsiye edilir.

İlim ve Bilgi Meselesi

Sûfîler, fakihleri bazen dini sadece zahiri ilgilendiren kurallar olarak görmekle ve tavsiye ettiklerini yaşamamakla eleştirmişlerdir. Bu çerçevede, şariat (zahirî ilim) ve tarikat/hakikat (batınî ilim) ayrımı yaparlar (kabuk ve öz). Keşif yoluyla elde edilen bilgilerin bazen şeriata aykırı görünmesini *sekr* (manevî sarhoşluk) ve *sahv* (ayıklık) kavramlarıyla açıklamışlardır. Sahv hali (Cüneyd-i Bağdâdî, Gazâlî gibi) genellikle daha makbul görülürken, sekr hali de tasavvufun önde gele isimleri tarafından (Hallac-ı Mansur, Mevlâna) bir keşif yolu olarak

¹² Gözütok, a.g.e., s. 101.

¹³ Gözütok, a.g.e., s. 104.

kabul edilmiştir. Modern psikolojinin çeşitli akımlarının da sûfîlerin deneyimleriyle (Transpersonel, Parapsikoloji, Hümanist psikoloji,) ilgilendiği görülmektedir.

Dördüncü Bölüm: Tasavvufî Eğitimin Metotları

Hedef, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmaktır. Kullanılan metotlar: Takdir, soru-cevap, tedric (aşamalı ilerleme), yaşayarak öğrenme ve gözlem.

Eğitim Prensipleri:

Çevre: Kişinin karakter gelişiminde hayati öneme sahiptir. Tasavvuf eğitimi, kişiyi eski çevresinin olumsuz etkilerinden uzaklaştırmaya çalışır.

Hürriyet: Nefsin esaretinden kurtulup sadece Allah’a kul olma anlamında derin bir özgürlüktür. Müridin şeyhe teslimiyeti, kişinin kendi hür iradesiyle yaptığı bir seçim olduğu için hürriyetle çelişmez.

Örnekleme (Özdeşleşme): Hatasız ve mükemmel örnek olarak Hz. Muhammed (s.a.s) örnek alınır. Mürşit, Hz. Peygamber’in prototipi olarak görülür. Mürşidi örnek almak, peygamberi örnek almak anlamına gelir.

İlgi Çekme (Uyarılma): Öğrencinin motivasyonu ve aktif katılımı kritiktir. Kişinin tasavvuf eğitimine kendiliğinden ilgi duyması ve manevi yolculuğu gerçekleştirmeye talip olması beklenir.

Ceza ve Mükâfat: Günümüz pedagojisindeki tartışmalara rağmen, tasavvufta ceza ve mükâfat önemli bir prensiptir. Allah’ın cennet (mükâfat) ve cehennem (ceza) vaatleri gibi, tasavvufta da *havf* (korku) ve *reca* (ümit) dengesi kullanılır. Müridin amellerinin karşılığını manevi “zevk” veya “hal” olarak yaşaması mükâfat işlevi görür ve motivasyonu artırır. Bu yöntem, korkuyu güvene, rehaveti neşeye dönüştürerek kişiyi Allah’a yaklaştırır ve “güvenli bağ” kurmasını sağlar. Yunus Emre’nin “Bana seni gerek seni” sözü nihai hedefi özetler.

Psikolojik Temeller: Tasavvuf, nefsi eğiterek ruha kavuşmayı hedeflediği için bir ölçüde Psikoloji ile ortak zeminde çalışır. Henüz modern psikoloji içinde ayrı bir ekol olmasa da “Tasavvuf Psikolojisi” alanında önemli çalışmalar yapılmaktadır. Eğitim psikolojisinin metotları (şartlanma, pekiştirme, güdülenme, dikkat) tasavvufta da kullanılır. “*Tasavvufi eserlerdeki ifadelerin modern psikolojideki gibi bir sisteme bağlanmayışı ne yazık ki, bu malzemelerden yeterince istifade etmemize izin vermemektedir.*”¹⁴ Gözütok, sûfî yaşam tarzının iki temel özelliğinden bahsederek sisteme bağlama yolunu ortaya koymaya çalışmıştır.

¹⁴ Gözütok, a.g.e., s. 154.

Olumsuz Davranışları Yok Etme: Bozulan şahsiyeti yeniden inşa etmek için öncelikle kişinin hasta olduğunu kabul etmesi gerekir. Tekke hastane, mürşit doktor, mürid hasta gibidir. Modern psikolojideki unutmama, söndürme ve bastırma gibi yöntemler tasavvufta yüzyıllardır uygulanmaktadır.

Bilginin Elde Edilmesi ve Kontrolü: Tasavvufta bilgi kaynakları; ilahi vahiy, sünnet, kalp/sezgi (keşf/ilham), akıl/tefekkür, mürşitlerin öğretileri, zikir, rüyalar gibi çok çeşitlidir. Yöntemler; mürşide bağlanma, nefis tezkiyesi, zikir, sohbet, halvet, hizmet, aşk vb. olarak yine çeşitlidir. Amaç, teorik bilgiden ziyade yaşanan hal bilgisine (ilm-i hal) ulaşmaktır. Bilginin kontrolü; Kur'an ve Sünnete uygunluk, mürşidin rehberliği, akıl süzgeci, diğer âlimlerin görüşleri (icma), manevi tecrübenin kişinin ahlâki gelişimine katkısı gibi kriterlerle yapılır. Keşifle elde edilen bilgi sadece kişiyi bağlar ve şeriata uygunsa amel edilebilir.

Beşinci Bölüm: Tasavvuf ve Öğretim

Tasavvuf öğretimi cami, medrese, tekke, hankah, zaviye, ribat gibi kurumlarda yapılmıştır. Bu kurumlarda Kuran, hadis, fıkıh gibi dini ilimlerin yanı sıra tıp, edebiyat, felsefe gibi dersler de verilmiş ve özel kütüphaneler kurulmuştur.

Kadınların Eğitimi: Mutasavvıfların, kadınların eğitimine diğer İslam âlimlerine (fakih, muhaddis) göre daha olumlu yaklaştığı belirtilir:

“Kadınların eğitim ve öğretim yaklaşımları bakımından mutasavvıfların, fakih, muhaddis ve kelimcılara göre daha olumlu davrandıkları dikkatlerden kaçmamaktadır. Temel dini eğitimin verildiği medreseler içinde, kadınlara tahsis edilmiş bir tek medrese mevcut değilken, mutasavvıfların eğitim ve öğretim kurumları olan hankah, zaviye ve ribatların bir kısmının yalnızca kadınlara tahsis edilmiş olması çok dikkat çekici ve bir o kadar enteresandır.”¹⁵

Kadınlara özel ribat ve hankahların varlığı dikkat çekicidir. Bu durum, eğitimin genelde erkeklere özgü görüldüğü ortaçağ gibi dönemler için devrim niteliğindedir. İslam'ın kadına “insan” olarak bakması ve Hristiyanlıktaki “ilk günah” anlayışının olmaması bu yaklaşımın temelidir. Tarihte kadın şeyhlerin varlığı da kaydedilmiştir.

Sonuç

¹⁵ Gözütok, a.g.e, s. 210.

Eser eğitim olgusunu tasavvufi bir perspektiften ele alarak “eğitim nasıl olmalıdır?” sorusuna özgün bir yaklaşım sunmaktadır. Eğitimin kökeninin insanlık tarihi kadar eski olduğuna yapılan vurgu, onun evrensel boyutunu anlamak açısından dikkat çekicidir. Eserde, özellikle geçmişteki tasavvufi eğitim uygulamalarına odaklanması, tarihsel bir zemin oluşturmakla birlikte, günümüzde tasavvufi eğitim modelinin varlığını ne şekilde sürdürdüğüne dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Tasavvufun modern psikolojiyle olan ilişkisi ve çağdaş eğitime kazandırabileceği değerlerin vurgulanması, eserin güçlü yönleri arasındadır. Klasik eğitimde bilginin davranışa dönüşmesi esas alınırken, tasavvufta davranış yoluyla bilgiye ulaşılması önemli bir farklılık olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle tasavvufi eğitim, hem 21. yüzyıl becerileriyle (eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, kritik ve analitik düşünme, iletişim kurma ve iş birliği yapma) hem de (M.Ö. 469 ve 399) Sokratik yöntemin (ilk aşamada karşıdaki kişiye sorular sorularak onun neyi bilip neyi bilmediği araştırılır. İkinci aşama ironi yani alaydır. Son olarak ise fikir doğurtulmaya başlanır) eğitim kavramlarıyla ilişkilendirilebilir. Bu bağlantıların eserde açık ve sistematik biçimde sunulması, okuyucunun zihninde modelin, evrenselliği, dinamikliği ve insanlığın her döneminde var olan bir eğitim modeli olduğu konusunda bilgi verdiği kanaatindeyiz.

Genel anlamda kitap, okuyucuda tasavvuf eğitim modeline dair merak uyandıracak birçok kavramı içermektedir. Çalışmanın tasavvuf alanına yabancı okuyucular için bir uzman eşliğinde okunması yerinde olacaktır. Özellikle psikologlar, psikiyatristler ve eğitimciler için eserin önemli açılımlar sunduğu kanaatindeyiz.